

IRS

Νιζαμί Γιαντζαβί - 880

Δρ. Ευάγγελος ΒΕΝΕΤΗΣ,
Ειδικός στο Ισλάμ, τη Μέση Ανατολή και τον Καύκασο

Ο ΝΕΖΑΜΙ ΓΚΙΑΝΤΖΑΒΙ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΚΙ Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Στις μέρες μας, μια εποχή αλλαγών σε μακροκοσμικό και μικροκοσμικό πλαίσιο, οι κοινωνίες κι οι πολιτισμοί αναζητούν κοινή πνευματική βάση για να επιτύχουν τη διαπολιτισμική κατανόηση ως πλαίσιο αμοιβαίας κατανόησης και σεβασμού. Η διαπολιτισμική κατανόηση είναι η προϋπόθεση για την ειρηνική συνύπαρξη κρατών και κοινωνιών επί τη βάσει της δικαιοσύνης.

Η δικαιοσύνη είναι διαχρονικό ζήτημα ανθρωπισμού και διαρκές διακύβευμα του ανθρώπου σε προσωπικό και διαπροσωπικό επίπεδο. Βασικό εμπόδιο στην απόκτηση και εδραίωση της δικαιοσύνης είναι ο αχαλίνωτος υλισμός της σύγχρονης εποχής. Ο άνθρωπος αναζητά πνευματικά εχέγγυα για να αντέξει στις δοκιμασίες της καθημερινότητας και την πνευματική υστέρηση που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο τρόπο ζωής. Η παράδοση

κάθε πολιτισμού είναι η πηγή πνευματικών θησαυρών και έμπνευσης.

Δύο από αυτούς τους διαχρονικούς και λαμπερούς πνευματικούς πυλώνες της ανθρωπότητας είναι η θρυλική ελληνική και διεθνής λογοτεχνική παράδοση για τον Μέγα Αλέξανδρο και την προσωπικότητα και τα ποιητικά αριστουργήματα του Νεζαμί Γκιαντζαβί, του ποιητή που γεννήθηκε στην Γκαντζά του Αζερμπαϊτζάν στο Σουλτανάτο των Σελτζούκων. Ο κύριος πνευματικός ήρωας του Νεζαμί είναι ο Μέγας Αλέξανδρος-Ισκαντάρ, ο Έλληνας βασιλιάς της ιστορίας που γίνεται ο θρυλικός μουσουλμάνος φιλόσοφος και προφήτης στο Βιβλίο του Αλεξάνδρου του Νεζαμί, αντανακλώντας την ισλαμική παράδοση της εποχής ως παράδειγμα του Τέλειου Ανθρώπου στο Ισλάμ.

Μινιατούρα από το «Khamsa» του Νιζαμί Γκιαντζαβί. Ταμπρίζ, 1539-1543

Μινιατούρα από το «Khamsa» του Νιζαμί Γιαντζαβί. Ταμπρίζ, 1524-1525

Ο Νεζαμί έχει μια πολυπολιτισμική προσέγγιση της πραγματικότητας. Είναι ανεκτικός με άλλους πολιτισμούς και τους μελετά επίσης σε ισλαμικό πλαίσιο. Στο πλαίσιο αυτό μελετά την ελληνική φιλοσοφία, καθώς και διάφορες πτυχές της ελληνικής λογοτεχνίας χρησιμοποιώντας αραβικές και περσικές πηγές.

Η επαφή του με την ελληνική σκέψη και τον ισλαμικό μυστικισμό του δίνει τη δυνατότητα να μεταφέρει στην αφήγησή του διαχρονικά μηνύματα, όπως αυτά της δικαιοσύνης και της πνευματικής τελειότητας ως μέσα χρηστής διακυβέρνησης και διαπολιτισμικής κατανόησης.¹ Ο Νεζαμί αντιμετωπίζει αυτές τις αρχές για να προσελκύσει το ενδιαφέρον του αναγνώστη στην περίπτωση της ηθικής.

Το έπος του Αλέξανδρου

Η ζωή και τα επιτεύγματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου (356-323 π.Χ.) κέντρισαν το ενδιαφέρον και τη φαντασία των συγχρόνων του και των μελλοντικών γενεών πιθανότατα περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη προσωπικότητα στην ιστορία.² Ο θρύλος του Αλεξάνδρου διαδόθηκε με προφορικά και λογοτεχνικά μέσα στην Ύστερη Αρχαιότητα και την Πρώιμη Ισλαμική Περίοδο. Ενώ οι ιστορικές αφηγήσεις της ζωής του ήταν προσιτές στον εγγράμματο πληθυσμό εκείνης της εποχής και στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις, η προφορική παράδοση πρώτα κι η λαϊκή λογοτεχνική παράδοση στη συνέχεια έγιναν οι κύριες πηγές για τη μετάδοση του μύθου του Αλεξάνδρου στον αγράμματο πληθυσμό, την μέση και κατώτερη κοινωνική διαστρωμάτωση. Κυρίως μέσα από αυτές τις πηγές πληροφοριών, οι επόμενες γενιές θα γνώριζαν τον Αλέξανδρο και με αυτό τον τρόπο απαθανάτιστηκε το όνομα κι η ζωή του.

Ο ισλαμικός κόσμος έβλεπε τον Αλέξανδρο ως πρότυπο ιδανικού ηγεμόνα και φιλοσόφου. Στο Ισκανταρναμέ, μία από τις πιο διάσημες ποιητικές αφηγήσεις στην παγκόσμια λογοτεχνία,³ το έργο του Νεζαμί για τον Αλέξανδρο ήταν πάντα και παραμένει το σημείο συνάντησης ιδεών και πολιτισμών, μια αντανάκλαση του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της γενέτειρας του ποιητή.

Η δικαιοσύνη είναι η βασική πνευματική αρχή στο Ισκανταρναμέ του Νεζαμί, ένα έργο στο οποίο ο αναγνώστης ανακαλύπτει έναν πνευματικό θησαυρό πανανθρώπινων αρχών κι εννοιών μέσω συμβολισμών σε ένα ισλαμικό μυστικιστικό πλαίσιο που καθιστά παγκόσμιο τον Νεζαμί και την προσωπικότητα του Αλέξανδρου. Το Ισκανταρναμέ (Βιβλίο του Αλεξάνδρου) του Νεζαμί είναι ένα από τα σπάνια δείγματα της παγκόσμιας λογοτεχνίας, όπου ο ποιητής κι ο ήρωας του αναδεικνύονται αμφίδρομα στην κορυφή της δημιουργίας. Η πνευματικότητά τους είναι μια παγκόσμια πνευματική κληρονομιά κι εγγύηση στην αναζήτηση της ανθρωπότητας για δικαιοσύνη και ειρήνη.

**Μινιατούρα από το «Khamssa» του Νεζαμί
Γκιαντζαβί. Ταμπρίζ, 1539-1543**

Ο Νεζαμί ή Τζαμάλ αλ-Ντιν Μοχαμμάντ Ιλιάς Γιουσουφ Ιμπν Ζακκί (535-605 / 1141-1209) πιθανότατα μιλούσε τρεις γλώσσες (αζερικά, περσικά κι αραβικά) κι έγραψε την ποιητική εκδοχή της ζωής του Αλέξανδρου το 590 μ.Χ./1194 μ.Χ. στα περσικά αφιερώνοντας την στον ηγεμόνα του Αχάρ. Η εν λόγω εκδοχή αποτελείται από δύο τυπικά ανεξάρτητα έργα, τόσο σε δίστιχα με ομοιοκαταληξία όσο και στο ποιητικό μέτρο μοταγαρέμπ του Σαχναμέ.

Ο Νεζαμί παρουσιάζει τον Αλέξανδρο ως Ισκαντάρ, έναν μουσουλμάνο βασιλιά, μια εικόνα που σχηματίστηκε κατά τη μεσαιωνική ισλαμική περίοδο (11ος - 14ος αιώνας μ.Χ.). Στην πραγματικότητα είναι ένας χανίφ (μονοθεϊστής) βασιλιάς, έτοιμος να επεκτείνει την πίστη του στα πέρατα της γης. Γι' αυτό κάνει εκστρατείες και βιώνει περιπέτειες σε διάφορα μέρη του κόσμου, όπως το Ιράν, την Ινδία, την Αραβική Χερσόνησο, την Κίνα, την Ισπανία κι αλλού. Είναι ο Δου 'λ-γανρέιν (Δίκερως) του Κορανίου που έκτισε το τείχος ενάντια στα εισβάλλοντα έθνη του Γωγ και του Μαγύγ.⁵ Στη λαϊκή συνείδηση, ο Αλέξανδρος είναι ετεροθαλής αδερφός του Δαρείου και του Δου 'λ-γανρέιν.⁶ Αυτή η διπλή ταυτότητα είναι μια από τις πιο θεμελιώδεις στην παράδοση του Ισκανταρναμέ.⁷

Ο Ισκαντάρ, ο αδιαμφισβήτητος ηγέτης του κόσμου, δεν απεικονίζεται πλέον ως πολεμιστής, αλλά ως σοφός και προφήτης. Διεξάγει φιλοσοφικούς διαλόγους με Έλληνες και Ινδούς φιλοσόφους και σημαντικό μέρος του κειμένου καταλαμβάνουν οι διάλογοι, στους οποίους οι Επτά Έλληνες Σοφοί επεξεργάζονται τις ιδέες τους για τη δημιουργία του κόσμου. Υπάρχει επίσης μια σειρά από εκτενείς παραβολές, οι οποίες σχετίζονται μόνο συμπτωματικά με την ιστορία του Ισκαντάρ, αλλά είναι καλά ειπωμένες. Στη συνέχεια ο ποιητής αφηγείται το τέλος του Ισκαντάρ και προσθέτει την αφήγηση των συνθηκών του θανάτου καθενός από τους Επτά Σοφούς.

Οι ιστορίες των Επτά Σοφών

Οι Επτά Σοφοί που έζησαν στα τέλη του 7ου-αρχές του 6ου αιώνα π.Χ. προηγήθηκαν πολλά χρόνια του

Ισκαντάρ και σύμφωνα με τον κατάλογο του Πλάτωνα ήταν οι: Θαλής (640-562 π.Χ.), Σόλωνας (640-559 π.Χ.), Πιπτακός (651-569). π.Χ.), Βίας (590-530 π.Χ.), Κλεόβουλος (600-530 π.Χ.), Μύσων (6ος αι. π.Χ.), Χίλων (6ος αι. π.Χ.). Τα λόγια των Σοφών είναι γενικά μαθήματα που εκφράζονται με παροιμίες και ρητά. Κάποια είχαν ηθικό ή πνευματικό περιεχόμενο, ενώ άλλα είχαν φιλοσοφική σημασία. Εν ολίγοις, ως σοφά ρητά, τα λόγια των σοφών είναι οι αρχικές πηγές για την ανάπτυξη της ελληνικής φιλοσοφικής σκέψης. Οι αφορισμοί ήταν δημοφιλείς από την αρχαιότητα στην Ανατολή. Ένα γνώριμο χαρακτηριστικό του αρχαίου πολιτισμού, της Ανατολής και του Ισλάμ ήταν η αξία που αποδίδεται στην ομορφιά

Μινιατούρα από το «Khamasa» του Νιζαμί Γιαντζαβί. Ταμπρίζ, 1524

του λόγου και των αφορισμών. Το επιστημονικό αντίστοιχο της ελληνικής ρητορικής, η πρωτότυπη ρητορική της Ανατολής, έχει τραβήξει την προσοχή ως κύρια θεωρητική βάση της αισθητικής σκέψης. Οι Σοφοί ήταν επίσης άνθρωποι που ζούσαν με έναν ηθικό κώδικα. Αυτοί οι παράγοντες ήταν κατάλληλοι για το πνεύμα της Ανατολής και του Ισλάμ, εξηγώντας τον λόγο για τον οποίο ο Νεζαμί τους κράτησε στο έργο του.

Οι Επτά Σοφοί που περιλαμβάνονται στο έργο του Νεζαμί ήταν οι εξής: Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.), Θαλής (640-562 π.Χ.), Μπελίνας (Απολλώνιος ο Τυανεύς) (1-98 μ.Χ.), Σωκράτης (469-399 π.Χ.), Πορφύριος (232-304), Ερμής Τρισμέγιστος, Πλάτωνας (427-347 π.Χ.). Από αυτούς, μόνο ο Θαλής ήταν ένας από τους επτά, και ο Αριστοτέλης ήταν σύγχρονος του Ισκαντάρ. Ο αριθμός «επτά» συμβολίζει την πνευματική αγνότητα σε επτά στάδια και μαρτυρείται επίσης στο άλλο έπος του Νεζαμί, το Χαφτ Πείκιάρ (Επτά Κάτοπτρα). Επέλεξε ελεύθερα να συγκεντρώσει σοφούς από διαφορετικές περιόδους και σχολές και να δημιουργήσει έναν διάλογο μεταξύ τους. Οι ελληνικές πηγές προσφέρουν επίσης ιστορίες για φιλοσόφους με ανάμεικτες χρονολογίες.

Από αυτούς, ο Θαλής, ο οποίος ανακηρύχθηκε για πρώτη φορά ένας από τους Επτά Σοφούς το 582 π.Χ., συνδέθηκε στενά με τον ανατολικό πολιτισμό. Ο Σωκράτης ήταν ένας σοφιστής που εκτιμούσε τους αφορισμούς και τη ρητορική και συνέβαλε στην ανάπτυξη της παγκόσμιας φιλοσοφικής σκέψης. Ο μαθητής του Πλάτωνα συστηματοποίησε τις απόψεις του για την οντολογία, τη θεολογία, την κοσμολογία, την κοσμογονία, την ψυχολογία, την ηθική και την κοινωνιολογία. Ο Αριστοτέλης, δάσκαλος του Ισκαντάρ, ήταν εξέχων εγκυκλοπαιδιστής της αρχαίας φιλοσοφίας. Ο Πορφύριος ανήκε στη Νεοπλατωνική Σχολή, η οποία επηρέασε την ελληνιστική φιλοσοφία και την ευρωπαϊκή χριστιανική σκέψη. Ο Απολλώνιος ήταν εκπρόσωπος των Νεοπυθαγορείων, ένας σοφός γνωστός για τις εξαιρετικές του ικανότητες, ενώ ο Ερμής Τρισμέγιστος είχε ένα ιδιαίτερο ταλέντο

Μινιατούρα από το «Khamsa» του Νιζαμί Γκιαντζαβί. Ταμπρίζ, 1539-1543

να συνδυάζει τη σκέψη εγγενή στον αιγυπτιακό, τον ελληνικό και τον ιουδαίο-χριστιανικό πολιτισμό. Ο Νεζαμί τον προίκισε επίσης με ένα χαρακτηριστικό των ιερών μορφών στην ισλαμική μυστική διδασκαλία. Σε μια συζήτηση, ο Ερμής βρυχήθηκε τόσο δυνατά που οι Επτά Σοφοί που του εναντιώθηκαν πάγωσαν επί τόπου.

Σε όλα του τα ταξίδια τον Ισκαντάρ συνόδευε μόνο ο Μπελίνας (Απολλώνιος), ο οποίος γνώριζε την επιστήμη του ασράτου. Αυτός ο σοφός δημιούργησε ένα θρησκευτικό-μυστικό νεοπυθαγόρειο δόγμα, ήταν ηθικός υποστηρικτής του, έπεισε τους ανθρώπους για την ικανότητα να δουν το μέλλον και τα θαύματα, ταξίδεψε στη Μικρά Ασία, την Αίγυπτο, την Ιταλία, την Ισπανία και την Ινδία κι ίδρυσε την Πυθαγόρεια Σχολή στην Έφεσο.

Ο Αριστοτέλης ήταν ο πιο προηγμένος από τους αρχαίους φιλοσόφους κι ο Νεζαμί εκτιμούσε την αξία του. Ωστόσο, σε ορισμένα σημεία ο ποιητής προτιμούσε περισσότερο τον Πλάτωνα, τον Σωκράτη, τον Ερμή και τον Μπελίνα (Απολλώνιο), διότι μαζί με τις νοητικές τους ικανότητες, είχε λάβει ιδιαίτερη πνευματική δύναμη κι εσωτερική γνώση από τον Θεό. Ρυθμίζοντας τα πλήκτρα ενός μουσικού οργάνου, ο Πλάτων έκανε τα άγρια ζώα να αποκοιμηθούν γύρω του κι, αλλάζοντας ξανά τις σχέσεις μεταξύ

του νότου, τα ξυπνούσε. Ο Αριστοτέλης προσπάθησε να καταλάβει το μουσικό του οργάνου που είχε φτιάξει ο Πλάτων. Ήπαιζε το όργανο κι έστελνε τα ζώα να κοιμηθούν, αλλά δεν μπορούσε να τα επαναφέρει στα λογικά τους με τη μουσική. Ο Πλάτωνας, όμως, έκανε ακόμη και τον Αριστοτέλη να αποκοιμηθεί με τη μουσική του και κατόπιν τον ξύπνησε. Ο Αριστοτέλης υποχώρησε σε αυτή τη συζήτηση κι ο Ισκαντάρ επιβεβαίωσε ότι ο Πλάτων κατείχε την υψηλότερη θέση.

Ο διάλογος μεταξύ του Ισκαντάρ και του Σωκράτη είναι μια ιδιαίτερα ευφάνταστη σκηνή του Νεζαμί και

η συνάντηση του Έλληνα βασιλιά με τον Διογένη τον Σινώπη συζητήθηκε σε πηγές. Σύμφωνα με τον Διογένη Λαέρτιο, ο Σωκράτης διακρινόταν για τη δύναμη της πίστης του, την προσήλωσή του στη δημοκρατία, την αξιοπρέπεια και την ανεξαρτησία κι ήταν περήφανος για τον απλό τρόπο ζωής του. Πίστευε ότι ένα άτομο που ήταν ολιγαρκές ήταν πιο κοντά στους θεούς. Ο Σωκράτης ήταν δάσκαλος του Πλάτωνα. Έδινε προτεραιότητα στη γνώση και την ηθική κι έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τον ισλαμικό κόσμο. Ο Νεζαμί είδε μέσα του την εικόνα ενός μουσουλμάνου σοφού κι ενός δερβίση

Μινιατούρα από το «Khamsa» του Νιζαμί Γιαντζαβί. Χεράτ, 1491

που δεν έδινε σημασία στα υλικά αγαθά. Ο Νεζαμί-Ισκαντάρ ήθελε να γνωρίσει τον Σωκράτη και να εφαρμόσει τις συμβουλές του, αλλά ο φιλόσοφος δεν τον συμπάθησε. Τότε ο Ισκαντάρ αποφάσισε να τον επισκεφτεί κι εξέφρασε την επιθυμία του να βοηθήσει τον φιλόσοφο, αλλά ο Σωκράτης πίστευε ότι ήταν πιο δυνατός από τον βασιλιά.⁸

Συμπεράσματα

Ο Νεζαμί είναι πρωτοπόρος διανοούμενος. Το μοντέλο του τέλειου πολιτισμού που ονειρεύεται περιλαμβάνει αιώνια μηνύματα και αξίες για έναν αξιοπρεπή

τρόπο ζωής: πίστη στον Θεό, δικαιοσύνη, ανθρωπιά, γνώση, ήθος, δεξιότητες, καλές πράξεις, καλή στάση, καλοσύνη, γενναιοδωρία κι αλληλεγγύη.⁹ Σοφία είναι η διάνοια και η λογική που καταλήγει σε έναν ορθολογικό τρόπο ζωής. Αυτός ο ορθολογισμός είναι υπόδειγμα πνευματικής κάθαρσης και τελειότητας, που υπηρετεί τις ανθρωπίνες αξίες και τη θεία δικαιοσύνη.

Αυτές οι κλασικές αρχές βρίσκονται σε κάθε πολιτισμό. Ωστόσο, για να τις αναδείξει, ο Νεζαμί επιλέγει την κληρονομιά της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνικής παράδοσης και φιλοσοφίας σε ένα ισλαμικό και μυστικιστικό πολυπολιτισμικό πλαίσιο. Χρησιμοποιεί σύμβολα και μοτίβα για να μεταφέρει το μήνυμά του. Υποστηρίζει ουσιαστικά τον τύπο πολυπολιτισμικότητας που ο Οίκος της Σοφίας (Μπέιτ αλ-Χίκμα) στη Βαγδάτη είχε κληροδοτήσει στην επόμενη γενιά μουσουλμάνων σε κάθε γωνιά του ισλαμικού κόσμου. Με βάση την αρχαία ελληνική σκέψη και τα ισλαμικά έθιμα σε ένα μυστικιστικό πλαίσιο, ο Νεζαμί γίνεται αγγελιοφόρος και πομπός οικουμενικών και ανθρωπιστικών αληθειών. Στην πραγματικότητα αυτό το ελληνο-ισλαμικό πλαίσιο συνδυάζει την σκέψη και την αφήγηση του Νεζαμί.

Σήμερα, σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, το Αζερμπαϊτζάν έχει προωθήσει περαιτέρω την

κληρονομιά του Νεζαμί ως πυλώνα διαθρησκευτικού και διαπολιτισμικού διαλόγου. Ο ανθρωπισμός και η πολιτισμική ανεκτικότητα είναι δύο από τα κύρια χαρακτηριστικά της κοσμοθεωρίας του Νεζαμί. Η τέλεια τάξη στη Δημιουργία του Θεού και στο Σύμπαν ισχύει για όλη την ανθρωπότητα. Είναι ένα μοντέλο για μια κοινωνία των πολιτών που θα διασφάλιζε ότι διαφορετικοί άνθρωποι, έθνη και πολιτισμοί συνυπάρχουν με ειρήνη, δικαιοσύνη, αμοιβαίο σεβασμό, αξιοπρέπεια, υποστήριξη και κατανόηση. Επαληθεύοντας το Βιβλίο του Αλεξάνδρου, ο Νεζαμί προωθεί την αντίληψη ότι η

αμοιβαία κατανόηση των λαών και των πολιτισμών είναι πιο σημαντική, καθώς μέσω αυτής της αμοιβαίας κατανόησης διασφαλίζεται η αμοιβαία εκτίμηση κι εν γένει η συνύπαρξη των πολιτισμών. ♦

Βιβλιογραφία

1. Ch. Van Ruymbek, A Key to the Treasure of the Hakim. Artistic and Humanistic Aspects of Nizami Ganjavi's Khamsa (Leiden: Leiden University Press, 2011).
2. J. Bečka, 'Alexander the Great in Persian-Tajik and Czech Literature', Archiv Orientalni, 53 (1985), 314-338; M. Marin, 'Legends on Alexander the Great in Muslim Spain', Graeco-Arabica, 4 (1991), 71-90; Pseudo-Callisthenes, A Hebrew Alexander Romance according to MS London Jews' College, μτφ. W. Jac. van Bekkum, αρ. 145, Louvain, 1992 και M. Bridges, 'Empowering the Hero: Alexander as Author in the Epistola Alexandri ad Aristotelem and its Medieval English Versions', στο The Problematics of Power. Eastern and Western Representations of Alexander the Great, επιμ. M. Bridges και J.Ch. Bürgel,, Geneva, 1995, 45-59. R. Stoneman, Alexander the Great. A Life in Legend, Yale University Press, New Haven and London, 2008.
3. Νεζαμί Γκιαντζαβί, Σαραφναμέ, επιμ. Β. Νταστγκερντί, Τεχεράνη, 1316-17 / 1937-38 κι επιμ. Α.Α. Αλιζαντέ, Μπακού, 1947. Νεζαμί Γκιαντζαβί, Ιγμπαλναμέ, επιμ. Β. Νταστγκερντί, Τεχεράνη, 1317/1938 κι επιμ. Φ. Μπαμπάγιεφ, Μπακού, 1947.
4. Ο πιστός της μίας και αληθινής θρησκείας, Κοράνι, 10:105.
5. Ό.π., 18:94,97,99; Ανωύμου, Ισκανταρναμέ, επιμ. Ι. Αφσάρ (Τεχεράνη, 1343/1964). 507; Ανωύμου, Iskandarnamēh, μτφ. M. Southgate (New York, 1978), 116.
6. Κοράνι, 18: 83-98.
7. Ο Αλέξανδρος αναφέρεται με το όνομα αυτό στην πεζογραφία. Ισκανταρναμέ, 3:2, 5:8, 90:20, 96:7, 192:19, 211:8.
8. Ιγμπαλναμέ, 102.
9. Nesib Goyushov, "Khamsa: The Source of Wisdom and Civilization," στο The Interpretation of Nizami's Cultural Heritage in the Contemporary Period. Shared past and cultural legacy in the transition from the prism of national literature criteria, επιμ. Rahilya Geybullayeva και Ch. Van Ruymbek, Berlin: Peter Lang, 2020, 161-186.

Μινιατούρα από το «Khamsa» του Νιζαμί Γκιαντζαβί. Ταμπρίζ, 1524

